

100 aastat tagasi avatud Taagepera sanatooriumist valguses ja varjus III

Heldi Thomson – meditsiinigeograaf

Artikli kahes eelmises osas käsitleti Taagepera kopsutuberkuloosi sanatooriumi (TS) Eesti Vabariigi ajal. Viimases osas tuleb juttu okupatsiooniaegsest sanatooriumist ja TSi pärandi kajastamisest.

VÕÕRA VÕIMU ALL

Suurem osa TSi tegevusest (1922–1982) jäi okupatsiooniaega ja neid oli mitu.

Vene okupatsioon (juuni 1940 – august 1941)

Uus valitsus muutis põhjalikult TSi administratiiv-majanduslikku poolt (1, 2). Ametikohtade arv kasvas ligi kolmandiku võrra (31-lt 40-le), töötajate arv ligi kahe kolmandiku võrra (31-lt 49-le). Muutused ametinimetused ja palgasüsteem. Kõrgeima palgamääraga hinnati nüüd vanemraamatupidaja tööd (500 rbl kuus), peaarstile maksti koos lisatasuga samapalju (425 + 75 rbl); elektrimontöör sai rohkem kui arst (vastavalt 400 ja 300 rbl), nõudepessija rohkem kui õde. Kui enne teenis arst-ordinaator 4,8 korda rohkem kui koristaja, siis nüüd oli see vahe kahekordne (300 ja 150 rbl). Kehtestati tasuta arstiabi, kuid seadmete, eriti arstiriistade soetamine muutus raskeks või võimatuks. Seiskus uue ravihoone ehitus. Ärevate aegade tõttu vähenes haigete arv kolmveerandi võrra – 1941. aasta juuli lõpuks 27-le (3). Ainus, millest jõudu ammutati, oli kindel usk, et see kõik ei saa kesta kaua.

Saksa okupatsioon (august 1941 – september 1944)

Mitmed seadusaktid pöörati tagasi, aga oodatud iseseisvus jäi taastamata. Majanduslikud raskused

seadsid ohtu sanatooriumi püsimise (4). Septembrist 1941 vähendati TSi isikkoosseisu 21 töötajani; oktoobrist võeti rindeteenistusse röntgenoloog-laborant Helmut Mikk (1914–2014, Kanada). Peagi hakkas aga haigete arv suurenema ning jätkus ka uue ravihoone ehitus.

Veebruarist 1942 vallandas okupatsioonivalitsus eestimeelse ja otsekohese ütleemisega TSi juhataja F. Thomsoni. Muuhulgas päästis tugeva õiglustundega apoliitiline arst ära haiged, kelle väljaandmist sakslane nõudis. Lojaalsusest juhatajale lahkus ka ordinaator E. Laisaar (1913–1987). (Pärast sõda sai temast F. Thomsoni kooli jätkaja Eestis ning Tartumaa tuberkuloosiasutuste võrgu korraldaja ja peaarst.) TSi uueks juhiks tuli Tartu kopsutuberkuloosi sanatooriumi juhataja, TSi eelmine ordinaator E. Saarse (1905–1950, USA), et jätkata seal oma õpetaja F. Thomsoni raviuunda. Ordinaatoriks kutsus ta Tartust kolleegi, kelleks oli hiljuti ülikooli lõpetanud Harry Tanilas. (Muide, Tartu raviasutuses soikus uue juhi ajal täielikult kirurgiline tegevus.)

Sanatooriumi 20. juubel möödus rusuvas meeolus. Aga elu läks edasi ning tavapärase töö jätkus, kuni rinde lähenedes tuli teha ruumi Saksa sõjaväe hospitalile; osa TSi haigeid viidi Seli sanatooriumisse. TSi parki maeti ligi 140 Saksa armee sõdurit ja ohvitseri (5).

Sovetliku anneksiooni aeg

Augustis 1944 alustas Punaarmee pealetungi lõuna poolt ning murdis Saksa rindest läbi. 15.09.1944 kuulutati TSi tegevus lõppenuks ja igaüks pages, kuhu sai (5). TSi juhataja pidi põgenema läände nagu suur osa

eestlasi. Muide, TSi põhikohaga töötanud 12-st 1939. aasta seisuga elus olnud arstist jäi kodumaale kolm! Üks arreteeriti 1940. aastal ja viidi Siberi vangilaagrisse (H. Pert), kaheksa lahkusid/põgenesid ajavahemikul 1939–1944 läände. Neljast anneksioonieelsest juhatajast jäi kodumaale üks. (6)

Sõda ja sõjajärgne viletsus pöörasid kiirele tõusule tuberkuloosahaigestumuse ja -suremuse. Fakti, et aastatel 1924–1937 vähenes tuberkuloosisuremus Eestis 18 protsenti (7), sovetiajal teada ei tohtinud; rahvale sisendati vastupidi (8, 9). Tuberkuloosi esmahaigestumus võis 1950ndate algul olla Eesti mastaabis sajandi kõrgeim. Esialgu näitas vähikäiku ka ftisio-kirurgia (11). Eesti NSVs hakkasid kopsutuberkuloosi ravi vedama Tartu ja Tallinn, eesmärgid seadis Moskva.

Sõjast laastatud TSi alustati taastamistööd oktoobris 1944. Uus võim määras peaarstiks seal viimati töötanud 30aastase H. Tanilase (1944–1949). Olukord oli trööstitu – haiged koju saadetud, TSi abimajand laostatud, varad ja meditsiiniline varustus suuresti Saksamaale viidud, laiali tassitud või lõhutud (nt röntgen). Tööle määrati teinegi arst, kellega koos täideti nelja arsti ametikohad. Detsembri palgalehel reastus juba 20 töötajat. Järgmise, 1945. aasta lõpuks oli täidetud 75 voodikohta 105-st. Olukorra raskust näitab fakt, et 1946. aastal suri sanatooriumis 11 haiget. (5)

NSV Liidus kehtivat meditsiinisüsteemi iseloomustas ekstensiivsus (nn Semaško süsteem). TSi nähti ette 96,5 ametikohta, millest enamik oli 1940ndate lõpuks täidetud. Arstid

said kokku 12 kohta, keskmed-personal 20, nooremmed-personal 19 ja administratiiv-majanduspersonal 45,5 kohta (pilku püüdsid kultuur-massitöö instruktor, agent-evakuaator, pianist-bajanist jt) (5). Võrreldes 1930ndatega suurenes TSis personali arv umbes kolm korda, ehkki voodikohtade arv suurenes uue ravikorpuse avamisega 1947. aastal vaid 43 protsenti (105-lt 150-le) ja kirurgiaga ei tegeldud.

Aprillis 1949 rahuldati H. Tanilase palve juhi amet maha panna ning jätkata arst-röntgenoloogina. Uueks peaarstiks sai 53aastane Hans Salep (1949–1954), kes asus täitma ka arsti kohta. Toonastest oludest manab silme ette kõneka pildi kahe foto võrdlus: eestiaegsel juhataja F. Thomson operatsioonisaalis opereerimas, sovetiaegsel peaarst H. Salep sanatooriumi põllul kündmas. Viimast allkirjastas selgitus: „Vahest tuli peaarstil Salepil ka abimajandi hobust „ohjata““. Teisel fotol näeme peaarsti abimajandi rukkipoollul saaki hindamas. (Operatsioone siiski tehti – peaarsti kutsel käis abiks E. Laisaar Tartust.) Juhtinud TSi veel Stalini režiimi ajal, saadeti peaarst sealt kaebekirja alusel ära. Temast jäi maha noor võimekas elurõõmus meditsiiniline kaader. (5)

Järgmiseks peaarstiks määrati seal pärast ülikooli kolm aastat töötanud 33aastane Leida Rabadik, kellest sai sõjajärgse TSi kõige pike-maajalisem juht (1954–1963). Ta alustas ajal, mil tuberkuloosihai-gestumus Eestis oli suurim (tipuks 4823 uut juhtu 1953. a) (10) ja hoo sai sisse ftisiokirurgia.¹ Sellele ravi-liigile rõhus ka L. Rabadik. Aastal 1955 jätkas ta sõjaajal soikunud suurkirurgiaga (algul külaliskir-urgide toel – E. Laisaar Tartust, J. Ennulo Tallinnast jt). Taas hakati tegema röntgenfilme (1954), seati sisse kirurgiakabinet (1956), saadi koosseisulise kirurgi ametikoht, avati iseseisev doonoripunkt (1958) ja 20kohaline kirurgiaosakond jpm. Üldtugevdava, kliimaatilise ja kirur-

gilise ravi kõrval jõudsid arstide käsutusse uusimad ravimid nagu streptomütsiin, ftivasiid, PAS jt (5, 13, 14).

Seoses tuberkuloosivastaste antibakteriaalsete vahendite avas-tamisega ja nende süsteemse kasu-tuselevõttuga 1950ndate lõpus kadus vajadus rakendada kollapsravi eri meetodeid. Tuberkuloosiravi põhi-meetodiks TSis sai pikaajaline anti-bakteriaalne ravi.

Veidi ka meelelahutusest, mis 1960ndate edenedes saavutas suure ulatuse. Olid ju haiged kergemad ja töötajate eluviis muutunud. Veel 1955. aastal heideti TSile ette passiivset suhtumist rajooni isetegevuse ülevaatusesse (15), aga 1969. aastal korraldati juba ise taidlejate kaasalöömisel 474 kultuur-ilist üritust – ekskursioonid, kino-etendused, kontserdid, kunstiline isetegevus, matkad, spordiüritused (5). Uue aja nähtusteks olid kaks suitsetamisruumi (Eesti ajal oli suitsetamine TSis rangelt keelatud), ravialuste igakuised koosolekud TSi juhtivtöötajate osavõtul jm (5, 14).

Sõjajärgse TSi tööd korraldasid (37,5 aasta jooksul) seitse juhti, kelle ametiaeg kestis 2,0 kuni 8,2 aastat. Viimasel paaril aastakümnel, mil TSis tehti vaid haigete järelravi (5), said peaarstideks 31aastane Raimond Masing (1963–1965), 39aastane Kaljo Kersalu (1965–1972), 36aastane Mati Ratt (1972–1980) ja kohusetäitja staatuses 42aastane Urve Siland (1980–1982). Viimane oli seal eelnevalt töötanud üle 17 aasta. (13, 5, 14)

Üldisest taustast

1960ndate keskpaiaks oli tuberkuloosihai-geglate ja -sanatooriumide võrk ENSVs välja arendatud. Kui 1940. aastal tegutses 12 tuberkuloosiasutust (ja 1950. aastal 16), siis 1960. aastal 40. Voodikoh-tade arv neis saavutas maksimumi 1966. aastal, suurenedes 626-lt (1940) 3600-le. TS polnud enam Eesti suurim. Ftisiaatrite arv, keda

1940. aastal oli 31 (ja 1945. aastal 24), suurenes 1966. aastaks 173-le. Pingutused tuberkuloosivastases võitluses kandsid vilja ja 1972. aastal olid kõik kolm arvu juba palju väik-semad. (12, 16)

1961. aastal tegeles Eesti NSVs tuberkuloosialase uurimistööga 7 asutust, teadustööd tegi 35 inimest (12). ENSV meditsiinibibliograafia-test on näha, et 1950ndatel ilmus ligi 140 tuberkuloosialast tööd umbes 70-lt autorilt, 1960ndatel vastavalt 370 ja 150 ning 1970ndatel 130 ja 80. TSi arstidelt märkasini ühte tööd – teesid tööravist L. Rabadikult ftisiaatrite konverentsil 1962. aastal. Autorite seas figureerisid kaks endist sovetiaegse TSi arsti.

Kuulsa raviasutuse kuulsusetu lõpp

Nii iseloomustas TSi sulgemist selle viimane juht U. Siland, kes sai 1981. aasta novembris telefoni teel käsu sanatoorium sulgeda koos järg-miste juhustega: „Uusi haigeid mitte vastu võtta; personalil mitte lubada lahkuda; valvata, et midagi laiali ei tassitaks, ja oodata edaspidiseid korraldusi.“ (5). Detsembri lõpus ravitegevust enam ei toimunud, kuid paberil töötati pingeliselt edasi. Vähe sellest. Olematute patsientide olematul ravimisel tuli lubada veel kohakaaslust, sest tööd oli „liiga palju“. Töö mängimine toimus vabariigi valitsuse teadmisel. Ilmselt ei julgetud Tallinnas sanatooriumi sulgemise ja täissisustusega ravihoone edasise saatuse kohta lõplikku otsust vastu võtta. Nagu ikka, oodati viimast sõna Moskvast. Ootamine kestis kolm kuud, misjärel väljastati ametlikud dokumendid. Märtsi keskel 1982 avas ukseid juba uus raviasutus Taagepera Haigla, kus oli kaks osakonda – psühhiaatria ja narkoloogia.

TSi sulgemine oli aja märk. Ajava-hemikul 1953–1982 vähenes tuberkuloosi esmahaigestumus ENSVs 93%; aastatel 1981–1985 diagnoositi keskmiselt 459 uut juhtu aastas (10).

1 1953. aastal tehti ENSVs 853 ftisiokirurgilist operatsiooni, sh 83 torakoplastikat. 1956. aastal opereeriti 12 tuberkuloosiasutuses, suuremaid operatsioone tehti seitsmes; ftisiokirurgie oli üle 20 (11). Viimaste arv loeti 1950ndate lõpuks piisavaks, kuid mitte kirurgilise ravi efektiivsus (12).

TAAGEPERA SANATOORIUMI PÄRANDI KAJASTAMISEST ...

TSis raviti haigeid 59 aastat (1923–1981); registreeriti 26 815 haiguslugu ja 2 358 902 voodipäeva (13). Tehtud töö väiris kajastamist, eriti tegevus kopsutuberkuloosiravi lipulaevana Eestis.

... sanatooriumi tegutsemise ajal

Aastal 1933 tähistas TS suurejooneliselt oma esimese kümnendi täitumist. Selle aasta ajalehtedest leiab tosin pikemat kirjutist TSist. Juubeli auks lasti käibele neljast postmargist koosnev seeria (5). 1930ndasse (1939) jäi ka juhataja *drnd. med.* F. Thomsoni 10. tööjuubel. Ajaleht Postimees tegi sel puhul temaga pika intervjuu (17).

Fotol näeme TSi peahoonet imetabases valguses. Tulevik tundus ilus.

Väärikale algusele järgnes pool sajandit okupatsiooniaega täis valesid, mahavaikimisi ja pooltõdesid.

TSi 20. juubel jäi Saksa okupatsiooniaega. Kolmes 1942. aasta ajalehes kirjutati asutuse teedrajavast rollist tuberkuloosiravis (nt 18), ent edu taga seisnud kauaegset pagendatud juhti mainida ei tohtinud. Ajakirjas Eesti Arst õnnestus siiski avaldada põhjalik ülevaade TSi senisest tegevusest (3).

Esimesel sõjajärgsel aastakümnel oli Eesti Vabariigi vaimsus veel tugev. TSis tehtut väärtustati, mis peegeldus ka selles, et 1946. aastal anti F. Thomsonile Eesti NSV teenelise arsti aunimetus, et 1947. aasta ametlikus pöördumises nimetati teda „meie vabariigi edukam ja teenekam kopsutuberkuloosi eriarst“ ja „Teie nimelise tunnustust leidnud rindkere plastilise operatsiooni leiutaja“ (19), et 1955. aastal valiti ta ühehäälselt Tartu Teadusliku Ftisiaatrite Seltsi auliikmeks (20).

Aastal 1955 tähistati Eesti NSV 15. aastapäeva. Tervishoiuministri asetäitja (arst) kuulutas, et „Eesti kodanlik valitsus ei ilmutanud mitte mingisugust hoolitsust töötajate

tervise eest“, et kodanliku Eesti tuberkuloosinõuandlates pandi vaid diagnoose ja raviks anti ainult erapraksisega arsti aadress (8). Tallinna Vabariikliku Tuberkuloositõrje Dispanseri peaarst rõhutas, et kodanlikus Eestis riiklikku tuberkuloosivastast võitlust ei olnud, jättes targu kirjeldamata siinse riigi osalusega süsteemi ning vaikides maha kaks riiklikku tuberkuloosiraviasutust, sealjuures Eesti suurima – TSi (21). Mõlemad „teadjad“ tulid Eestisse pärast sõda Venemaalt.

Eesti-aegsetel arstidel oli raske sellega leppida. Aastal 1957 ilmus artikkel (11), milles leiab ka fakte ftisiokirurgiast nn kodanlikus Eestis. Vastav lehekülg sai teoks F. Thomsoni ja E. Laisaare soovil ja kaasabil ning võimalikuks tänu autori positsioonile tervishoiuministeriumis, ajakirja toimetuses jm. Artikkel, kus kohtab ka nõukogude propaganda võtteid, avaldati siiski venekeelse resümeeeta. Arstide püüd meenutada fakte midagi ei muutnud.

Taagepera sanatoorium kuuvalgel.

Foto: F. Thomson (1930ndad)

Lävel ootas kümnend, mil kohane mine loeti intelligenti tunnuseks.

1960ndateks oli „õige“ seisukoht kinnistunud. Arstist tervishoiu minister (1952–1975) sõnastas selle lühidalt ja selgelt: „Kui kodanlikus Eestis oli tuberkuloos väga levinud, siis kohe pärast saksa okupantide väljakihutamist algas pealetung tuberkuloosile, sellele mineviku sotsiaalsele pähele“ (22). Temagi oli tulnud Venemaalt. Tahes-tahtmata sai paljude eestlaste töövahendiks silmakirjalikkus, millest leiab näiteid nii ajakirjanduses, sh TSi 45. juubeli puhuses artiklis (23), kui ka erialatekstides, sh raamatutes² ja väitekirjades³. Kuna Eesti aegne kirjasõna oli hävitatud või lukustatud erifondidesse, oli lihtne minevikku varjata, halvustada ja valesid toota.

Samal ajal hoiti TSis oma minevikku au sees. Esialgu isekeskis, kuni ajaloo huviline peaarst K. Kersalu sai hakkama millegi põhimõtteliselt ainulaadsega Eesti NSVs – ta asutas 1966. aastal TSi muuseumi. Eraldi väljapanek lossitornis oli pühendatud sõjaeelse juhataja ftisiokirurg F. Thomsoni tegemistele.

Aastal 1972 pidas TS suurejooneliselt oma 50. juubelit. Esimesel päeval toimus aktusega ühitatud ENSV Teadusliku Ftisiaatrite Seltsi koosolek/konverents (5). Vaatamata Lenini portree all istuvale nomenklatuurile sai üle vabariigi kokku tulnud publik kuulda TSi tähtsusest sõjaeelses Eestis. Julgete väljaütlemistega riskisid peaarst M. Ratt ja TSis töötanud arst E. Laisaar. Ajakirjas Nõukogude Eesti Tervishoid (NET) seda väärikat sündmust ei mainitud.

Viis aastat hiljem avaldati rajoonilehes TSi 55. juubeli eel artikkel, kus oli ka kolm lauset sõjaeelse sanatooriumi tähtsusest (26). Autoriks oli külanõukogu saadik peaarst

M. Ratt, kel seljataga 10 aastat Siberis, kuhu ta 13aastasena küüditati.

Üsna veider kirjatöö ilmus 1976. aastal. Veider selles mõttes, et eestiaegne üldkirurg ja sovetiaegne ftisiokirurg (al 1951) vältis oma meenutustes sihikindlalt ja nutikalt TSi ning selle pärandi mainimist, seda isegi oma teenete mahavai kimise hinnaga TSis 1950ndate teisel poolel. Raamatus, mille üks teema oli ftisiokirurgia, puudutatakse mitme kirurgiadistsipliini esimesi samme nn kodanlikus Eestis, kuid vaikitakse toonasest ftisiokirurgiast. Küll saame teada, et kopsutuberkuloosi kirurgiat hakati juurutama Eesti NSVs 1950ndate algupoolel. Arstist, keda 1960. aasta paiku hakati nimetama ftisiokirurgia pionieriks Eesti NSVs (NETis jm), „sai“ taasiseseisvunud Eestis (akronüümi NSV kadudes) kopsutuberkuloosi kirurgilise ravi rajaja Eestis (nt 6).

... pärast sanatooriumi sulgemist ENSV ajal (1982–1991)

Aja märk oli seegi, et Eesti ainsas meditsiiniajakirjas NET leiame 1982. aastal küll rubriigi „60 aastat Nõukogude Liitu“, kuid mitte ridagi 60aastase ajaloo TSist. Paremi oligi. Sest artikkel TSist poleks saanud olla oma Eesti-aegse tähelepanuväärse mineviku tõttu objektiivne nagu teised teemad.⁴ Uhkusega meenutati „suure kodumaa“ esikommuniste (6:403–5), kelle ideede valguses hävitati kümnete tuhandete eestimaa laste elud, kuid mitte äsja suletud TSi arste, kes oma tervise ja eluga riskides tuhandeid elule päästsid.

Aastasse 1982 jäi ka TSi teene kaima juhataja, Eesti ftisiokirurgia pionieri F. Thomsoni 80. sünniaastapäev, millest NET samuti vaikis – jätkuvalt vaikiti maha 1961. aastal represseeritud⁵ arst.

TSi ajalugu käsitlev propagandavaba artikkel sai ilmuda alles laulva revolutsiooni ajal – E. Laisaare eestvõttel kirjutatud ülevaade nägi ilmavalgust aasta pärast tema surma (13).

... pärast Eesti iseseisvuse taastamist

Eesti iseseisvuse taastamise järel asuti üksteise võidu uurima ja kajastama seni keelatud minevikku.

Võõrvõimu tõhususele rahva mälu hävitamisel osutab järgmine näide. Kui kaks Nõukogude Eesti arstiteadlast kirjutasid Hugo Treffneri Gümnaasiumis (HTG) õppinud tulevaste tuntumate arstide tegemistest artikli „HTG ja Eesti arstiteadus“ (27), polnud seal kooli 1922. aasta lõpetajast arst Ferdinand Tomsonist (28) sõnagi. Info, mida sovetiajal kiivalt varjati, sh teave nõukogude võimule sobimatute isikute teenetest, jäi otsijaile kättesaamatuks. Kesistele teadmistele Eesti Vabariigi aegadest viitab ka kahe F. Thomsoni iseloomustava fakti omistamine teistele. Ühte vilistlast peeti ekslikult TSi juhatajaks. Teise puhul, kelleks oli autorite lahkunud kolleeg, kasutati määratlust „esimene eriettevalmistuse saanud tuberkuloosikirurg Eestis“ ehk teabega, mis arvati kaunistavat nõukogude aega, eksiti 20 aastat. Sovetlik mentaliteet oli visa taanduma. Vastasel juhul poleks pikemas tekstilõigus väärtustatud tippkommunisti, kes arstina ega arstiteadlasena tööle ei asunudki.

Üle kümme aasta hiljem (2005) leiab ajaloolase ja HTG endise direktori artiklis (29) kooli 1919.–1944. aasta vilistlastest tuntumate arstide korrigeeritud loetelu, aga F. T(h)omson oli endiselt avastamata. Mis siin imestada. Isegi siinkirjutaja ei teadnud toona oma varalähkunud isast suurt midagi,

2 Näiteks rahvusvahelisele areenile jõudnud töös (24) kirjutati 9realise lõiguga Eesti Vabariiki üldse olematuks.

3 Näiteks Tallinna tuberkuloosihaijala andmeil põhineva töö 291 kirjandusallikat vahendasid tehtud NSV Liidust ja mujalt maailmast, aga mitte maailmakaardilt kadunud Eesti Vabariigist (25).

4 H. Gustavson „Statsionaarsed raviasutused praeguses Rapla rajoonis kuni 1917. aastani“ (2:130–2) ja H. Sillastu „100 aastat tuberkuloosibakteri avastamisest“ (4:285–7).

5 S. t, et tervishoiu minister võttis temalt 1961. aastal valesüüdistuste alusel erapraksise loa (f R-7, nim 14, s-ü 85), mis oli talle antud 1950. aastal ratastooli jäämisel arstide põua tõttu. Eesti NSV viimase eraarsti (hambaarste arvestamata) kõrgetasemeline edukas erapraksis, mida ei suutnud lüüa ka erimaksud, kahjustas nõukogude tervishoiu mainet. Nekroloogi 1961. aastal lahkunud Eesti NSV teenelisele arstile ja Tartu Teadusliku Ftisiaatrite Seltsi auliikmele ei avaldatud.

peale lühikese CV ja mõne mõtlemapaneva fakti ema jt kaudu.⁶

Tänuväärset tööd TSi mälestuse jäädvustamisel tegid kaks koduloouurijat (5). Nende mahuka raamatu „Taagepera sajandite tuules“ isikunimedede registris on suurusjärgus 1900 nime. XV sajandist kuni 1944. aastani reastub seal mainimissageduselt (lehekülgede arvestuses) kolmandana Taagepera sanatooriumi juhataja F. Thomson. (Teda edestasid Taagepera mõisa viimane omanik Hugo v. Stryk ja Taageperast pärit soome-eesti kirjanik Hella Wuolijoki.) Sovetiaegsest TSist oli populaarseim seal isetegevuse ja spordi elama pannud seltskonnahing peaarst K. Kersalu. TSis töötanud arstidest kokku reastus mainimissageduselt kolmandana E. Laisaar.

Samal ajal (2004) ilmunud E. Laisaare lapselapse, Eesti juhtiva torakaalkirurgi ülevaatest saab teada TSi olulisest osast kaasaegse rindkerekirurgia esimese etapi arengus (30).

Huvitavat lugemist TSi ainel leiab ka 2015. aastal ilmunud meditsiiniajaloo kallakuga koduloolisest kogumikust (14). Paraku puudub senini analüütiline ja tasakaalustatud monograafia teemal „Tuberkuloos Eestis“. Samanimeline 2011. aastal ilmunud raamat pealkirjast lähtuvaid ootusi kahjuks piisavalt ei täida.

Teave tähelepanuväärsete tegemiste ja tegijate kohta kipub mõnigi kord kirjasõna vahendusel mine-

tama oma tähenduse, muunduma või kaduma sootuks. Seda erinevatel põhjustel, millest olulisim pole väline vääramatu jõud. Õnneks teenib kõik siin ilmas inimese arengut.

Kahetsusväärset möödarääkimised F. Thomsoni artikli koostamisel 2016. aastal ilmunud Eesti kirurgide raamatusse (välja jäi teadustöö, töö kopsuarstide õpetajana jm) ning sekundaarse teabe nappus ajendasid mind seejärel uurima omaaegseid materjale, et saada võimalikult täpset ülevaadet F. Thomsoni pärandist toonasel taustal, sh tema teedrajavast rollist rindkerekirurgia esimese etapi arengus Eestis. Käesolev kolmeosaline TSi juubeli puhune artikkel valmis selle töö boonuseks.

Kokkuvõtteks. Taagepera sanatooriumile kuulub oluline koht Eesti ajaloos. Raske on üle hinnata selle rolli tuberkuloositõrjes, eriti 1930ndatel, mil sanatoorium vedas kopsutuberkuloosiravi arengut riigis.

KASUTATUD MATERJALE

1. Taagepera sanatooriumi aruanne saadud summade tarvitamise kohta. /.../ ametnike, teenijate ja päevalgaliste töötasulehed 01.05.1940-31.05.1940. RA. ERA.50.1.133.
2. Taagepera ja Taheva Kopsutuberkuloosi Sanatooriumide peaarstide käskkirjad isikkoosseisu kohta. 06.03.1941-27.06.1941. RA. ERA.R-941.1.365.
3. Saarse E. Taagepera Tiisikushaigete Sanatoorium 20-aastane. Eesti Arst 1942;7:281-303.
4. Kirjavahetus sõjas kannatadaaanute abistamise /.../, Taagepera ja Taheva sanatooriumide, /.../ jt küsimustes. 21.07.1941-30.10.1941. RA. ERA.3171.2.294:325, 371.
5. Käsper K, Salm H. Taagepera sajandite tuules. Taagepera, 2005.
6. Merila-Lattik H. Eesti Arstid 1940-1960. Tallinn, 2000.
7. Eesti statistika. Riigi Statistika Keskbüroo väljaanded; 1926, 1939.
8. Нордберг А. А. 15 лет здравоохранения Эстонской ССР. Nõukogude Eesti Tervishoid IV; 1955:5-19.
9. Goldberg A. 20 aastat nõukogude tervishoidu Eestis. Nõukogude Eesti Tervishoid 1960;4:3-7.
10. Nakkus- ja parasiithaigused Eestis (statistikaandmed) 4. osa. Toim A. Jõgiste. TKI. 1998:110.
11. Ennulo J. Ftisiokirurgia areng Eestis. Nõukogude Eesti Tervishoid VI; 1957:59-67.
12. Kama E. Tuberkuloositõrje olukorras ja ülesannetest Eesti NSV-s. Nõukogude Eesti Tervishoid 1961;4:31-9.
13. Laisaar E, Sillastu H, Kersalu K. Taagepera Kopsutuberkuloosi Sanatooriumi ajalooost. Rmt: Вопросы диагностики и лечения бронхопневмональных заболеваний. Труды по медицине. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 819, 1988:51-7.
14. Arstiabist Helme kihelkonnas läbi sajandite. Koost V. Padrik. 2015.
15. Esineda ülevaatusel hästi. Uus Elu: Tõrva RK ja Tõrva Raj TSN häälekandja 05.05.1955:2.
16. Kama E, Pullisaar H. Tuberkuloositõrje Eesti NSV-s. Nõukogude Eesti Tervishoid 1973;5:425-8.
17. Taageperas ravitakse tiisikust operatsiooniga. Postimees 31.08.1939:6.
18. 20 aastat kopsuhaigete sanatoorset ravi. Postimees 20.06.1942:6.
19. ENSV Teadusliku Arstide Seltsi Tartu linna ja Tartumaa osakonna koosoleku auavaldus, 29.05.1947.
20. Tartu Teadusliku Ftisiaatrite Seltsi konverentsi teatis, 24.09.1955.
21. Варрик И. И. Современное состояние противотуберкулезной службы в Эстонской ССР. Nõukogude Eesti Tervishoid IV 1955:47-54.
22. Goldberg A. Tervishoiu areng Nõukogude Eestis. Kommunist 06.07.1965:2.
23. Poderadt H. Seal, kus kopsu ravitakse. Kommunist 17.06.1967:2.
24. Эннуло Ю. Кавернотомия в хирургии туберкулеза легких. Академия наук Эстонской ССР, Институт экспериментальной и клинической медицины. Таллинн, [Акад. наук Эст. ССР]; 1964:117.
25. Кама Э. Ближайшие и отдаленные результаты лечения экстраплевральным пневмо- и олеотораксом больных туберкулезом легких. Диссертация кандидата мед. наук. Мин. здр. РСФСР, Второй Московский ордена Ленина гос. мед. институт имени Н. И. Пирогова, Москва 1967.
26. Ratt M. Haigus taganeb. Kommunist 19.02.1977:3.
27. Bogovski P, Laan I. HTG ja Eesti Arstiteadus. Rmt: Illus A, Jõgi H, Kaalep A, Laja V, Liim A, koost ja toim. Treffoonia 110. Hugo Treffneri Gümnaasiumi väljaanne, 1994:87-97.
28. Michelson K, Karlson F, Raag A, Saks E, Veski JV, toim. Hugo Treffneri Gümnaasiumi 50. aasta juubelalbum. Tartu: Hugo Treffneri Gümnaasiumi Vilistlaskogu Kirjastus, 1933:415.
29. Liim A. Hugo Treffneri Gümnaasium aastail 1919-1944. Rmt: M. Orav M, Ilomets I, toim. Lehekülgi ajalooost 1883-1990. Treffoonia toimetised I. Aasta Raamat OU: HTG Vilistlaskogu, 2005:16-25.
30. Laisaar T. Torakaalkirurgia. Rmt: Velliste A, Tael K, toim. Tartu Ülikooli Kliinikum 200. Tartu, 2004:136-49.

6 Näiteks selline: Eesti suurkuju prof Heinrich Koppel (1863-1944) palus 1944. aasta sügisel raskelt haigena Tartu arste-professoreid, et ta viidaks dr Thomsoni juurde (Paidesse), kuna ta tema arvamust väga hindas ja usaldas. Nii ka tehti.